

s a gondolat néha az intuitív látás meredekein szállva keres és talál kifejezést. Talán ezért is van, hogy néhol rapszodikus és nehezen követhető.

De nem folytatom tovább, igen tisztelt Szerkesztő Úr! Nem akarnám, hogy a „beszélgetések“ gondolatmenetének bővebb közlésével olvasói közül csak egyet is felmenisek e kötet figyelmes és elmélyedő olvasása alól. Csak örömmel akartam kifejezni s egy néhány szemelvénnel támogatni is azt a gondolatomat, hogy az unitárius ígehirdetésbe ezzel a kis füzetrel új hang és megkapó gondolatoknak új beállítása, kifejtése kopogtatott be. Úgy hallom, hogy a szerző fiatal, jóformán kezdő ember. Barátaimtól épen most értesülök, hogy a kolozsvári templomi katedrát fel akarja cserélni a tanárrival. Nem ismerem őt, csupán e kötetről. Bizonyára megfelel ott is azoknak a várakozásoknak, melyek működéséhez fűződnek, már e kötetéből is arra lehet következtetni. De veszteségnek tartom kolozsvári atyámfiaira, ha ezután nélkülözniök kell ezi az embert, aki minden beszédjében az emberbe vetett hittel, az életküzdés bátorságával, nagy problémák, nemes és súlyos gondolatok szellemi eledelével tudja táplálni hallgatóit.

Kissé hosszúra nyúlt levelemért bocsásson meg, s fogadja Szerkesztő úr szíves üdvözetemet.

Nyárádmenti.

Prohászka Ottokár: A háború lelke. „Élet,“ kiadás. Budapest, 1915. Ára 4 kor. 206 l.

A magyar háborús irodalomnak egyik legértékesebb terméke a Prohászka könyve. Érdekes az író egyéniségénél s a mű tartalmánál fogva is. Az író r. kath. püspök. De nem azok közül való, akik a dogmák sáncái mögé szoktak rejtőzni s biztos fedezékből szórják golyóikat az ellenfél táborára. Bár rendszeren ő sem szokott messze távozni az ezredéves védő bástyáktól s a biztos visszavonulás utjáról is gondoskodik, de azért mindig becsületes, nyílt harcot folytat, amelyben, ha sebet osztogat, ő is kaphat.

Harcaiban nem a régi megrozsdásodott fegyvereket használja, hanem a modern idők által átalakított és kicsiszolt szerszámokkal viaskodik. Nem vész el a hagyományok mélységes tengerében, hanem figyel az élet folyton növekvő igényeire s arra törekszik, hogy a múltat a jelennel, a tudományt az étellel, a vallást a ma élő emberrel a lehetőleg összhangzásba hozza. Lelki tartalékját nem csupán az egyházi írásokból és könyvekből meríti, hanem a technika, a geológia s filozófia kincses bányáiba is szívesen leereszkedik. Ezért érdekes a Prohászka egyénisége.

De nem csak egyénisége, hanem írásai és beszédei is kiemelkednek a hétköznapi keretei közül. Mindig a legmeredekebb ösvényeket járja s a legnehezebb feladatokra vállalkozik. Különös talentummal rendelkezik a legkiáltóbb ellentétek kiegyenlítésére. A szélsőségeket kerüli s minden percben kész a kompromisszumra, ha ez a dogmák sérelme nélkül történhetik. Szívesen követjük gon-

dolgozásának szövevényes menetét, még akkor is, ha itt-ott érthetetlen úton járunk, mert érezzük egy meleg szívnek dobogását, ami bőven kárpótól a misztikus ösvények bolyongásaiért.

Hogy ne érdekelnének hát ma a Prohászka háborus beszédei, melyeket „A háború lelke” címen bocsátott közre. Vajjon mit mondhat ő, a „pax“-nak az embere, az egyháznak engedelmes szolgája, a vallásnak fölönt papja, a keresztényi erkölcsnek az őre, az életfilozófiának a mestere, a kultúrának zászlótartója, a viharszárnyakon tomboló háborúról?

A háborút sokan „ultima rációnak” szeretik nevezni. Prohászka szerint, nincsen benne semmi ráció. Ellenben nem egyéb, az mint az irracionális erőnek az előretörése. A nemzetek lelkében lapangó tűznek a hirtelen fellángolása. Az a lelkesültség, melyet az Isten lelke, új világok, új vágyak, nagy történelmi fordulatok lelke szül, mely, mint égő szélvész rohan, lobog végig a nemzetek fölött. Nekünk úgy tűnik föl, hogy ez a nagy kavarodás, ez az óriási tűzfolyam, mindent magával ragad és megsemmisít, hogy ezek az irracionális erők, maguk alá temetnek minden életet és minden kultúrát. Pedig tulajdonképpen az életnek magának van szüksége az ilyen lobbanásokra. Renyhe és puha passzivitást semmiféle élet nem tűr. Időnkint feszülnie, nyújtzkodnia kell, hogy széttépje azt a prokrusztési ágyat, amely akadályozza fejlődésében. Viharok tisztítják meg a levegőt s glecserek óriási jégei készítik elő a föld geológiai alakulásait.

Ez a semmiképpen sem kifogásolható fundamentum az, amelyen állva Prohászka, a háborút viszonyba hozza a *kultúrával*, az *erkölccsel* és a *vallással*.

A háború a *kultúrával* való viszonyban olyan, mint a kalapács, mely széttöri a kultúra külső héját, hogy kikerüljön annak tulajdonképpen értéke: a magja. Rendes körülmények között, az élet igazi magját nagyon nehéz meglátni. Szinpompás kulturánk könnyen tévedésbe ejthet, hogy a hűvelyt nézzük magnak, a látszatot valóznak, a mulandót örökkévalónak. Az a népies lelkesedés, amely életet adni s vért áldozni, zászlók alatt vonul a csatába, azt mutatja, hogy mi magasabb rendű eszmények hatása alatt állunk, amelyek magukkal ragadnak. Az a népies lelkesedés, mely nem kérdez, nem okoskodik, hanem teszen és áldoz, azt mutatja, hogy vannak ideális célok, örök eszmények és igazságok, amelyek az egyén fölött állanak, de a melyek a világnak értelmet és értéket adnak. A néplélek a maga csudálatos intuíciójával megérezte, hogy külsőségeken nyugvó kulturánk nem hogy közelebb vinne az élet igazi céljához, hanem attól eltávozik. Szükség azért, hogy hatalmas pörölyével szétzúzza a hamis burkolatot, hogy megtalálja az élet igaz értékeit. Ilyenformán hátrítja el azt a veszélyt, amelylyel mai kulturánk fenyegeti az eredeti individualitást az által, hogy a lét súlypontját az értelmi munkába csusztatja s a személytelen elemet a személyes egyéni élet fölé emeli; másodszer az által, hogy az

exakt tudás szellemtelenségével az egyéni létnek fogalmakkal ki nem meríthető valóságát, a személyes életet, az önmagából való kiindulást érzésben s akarásban, a konkrétnek megérzését, a cselekvést s az alakítást gyöngíti.“ Midőn Prohászka ezekben rámutat mostani kulturánk téves irányára, megkísérti egy szebb és jobb kultúra körvonalozását is. Szerinte az lenne a helyes kultúra, mely az embert megérti. Őt gazdag és tartalmas életre segíti. Amely a lélekben az erős ideális, harmonikus életre való hajlamot minden tudományos és művészi tehetség kifejesztésénél nagyobb figyelemben s nevelésben részesíti. Vagyis az új kultúra oda irányulna, hogy a modern nemzedéknek „az Istenből táplálkozó élete lenne.“

Nem akarunk itt Prohászkanak a jövőendő kulturájára vonatkozó nézeteivel polemizálni. Csupán rámutatunk arra, hogy az a törekvés, mely az intellektualizmus teljes letörésével a vallási miszticizmusra akarja építeni a kultúra templomát, egyik szélsőségből a másikba esik s azt a kulturát akarná visszaállítani, amelyen az emberiség már a középkorban túlhaladott. Isten ments, hogy azoknak az állapotoknak visszahozásáért tomboljon körülöttünk a világ-háború rémes vihara. Mi csak az olyan kulturáért tudunk őszintén lelkesülni és munkálkodni, amelynek fundamentuma és pedig egyenrangú fundamentuma az ész és szív, amelyben az ész nem csupán gyöngén pislogó lámpa a napfényben, hanem izzó és világító tűz, anélkül, hogy a szív jogait bántaná s annak világát elnyomná. Mi olyan kulturát várunk, amelyben Isten és ember, vallás és tudomány egyaránt megtalálja a maga méltó helyét, amelyben ész és szív nem elnyomja egymást, hanem egy szépséges harmóniába olvadnak össze.

A háború és az erkölcs viszonyát is vizsgálja Prohászka. Itt igen helyesen mutat rá arra, hogy a háború, mint „az erőszak s az ököl kategóriája“ erkölcsöt nem teremt s attól az erkölcsi világ rönészanszát várni bizarr gondolat. Vannak, igaz, a háborúnak a sok rossz mellett az erkölcsi világra is jótékonyan ható föllángolásai, de ezek csak alkotó elemei, egyes kövei egy nemesebb és tisztultabb erkölcsi világ templomának, de nem maga a templom. Ezért a háború és erkölcs viszonyának vizsgálásánál csak az a reális eljárás, ha rámutatunk annak jó és rossz kihatásaira. Magában a háborúban nincsen etika, sőt akárhányszor annak éppen a kigunyolása. De vannak benne fölséges lelki megnyilatkozások, vannak nagy érzések, amelyek egy jobb és boldogabb jövőnek az előkészítői lehetnek az által, hogy széttörik a blazirt formálizmust, siettetik az igazi demokráciának s az Isten országának közeledését.

Ilyen hatása a háborúnak első sorban az, hogy „az emberiség energiája megmozdul s megérzi magát, — hogy óriás erőfeszítéseket végez s annak következtében kitűzesednek a hősiesség s az odaadás ideáljai a lelkekben.“ Itt nem csupán a hazaszeretetről van szó, hanem az erős akarással igazabb megértéséről s azoknak az erkölcsi

nagy kötelességeknek vele közvetlenebb kapcsolódásáról, melyekért vért és életet oda kell adni. A hősök által megtelik a világ az erőfeszítésnek, a kitűnésnek, az áldozatkészségnek s odaadásnak, a bátorságnak és hősiességnek a lelkével. Így tölti be a világot valamely fölényes jóban való hit, melyért, ha mindent oda adtunk is, érezzük, hogy semmit sem veszítettünk.

A másik jótékony, erkölcsi hatása a háborúnak az, hogy „a néplélek a háború nagy szenvedéseiben megtörve s megalázva, finomabb és tisztultabb értékekre lesz képes.” Kulturánknak nagyon sok erkölcsi fogyatékosága van. Benne a máznak és látszatnak több értéke van, mint a lelki valóságnak. Az érzékiséget szolgálja az irodalom, a művészet, a szinpad s a divat. Ezek helyett teremt a háború komoly és önmagába térő lelkületet, amely szakítva az eddigi hamis értékekkel, nemesebb javakért fog küzdeni.

Jó hatása a háborúnak erkölcsi tekintetben az is, „hogy társadalmunkban megnyilatkozott a szeretet s testvériség lelke, s hogy észrevettük azt, hogy mivel tartozunk egymásnak.” Ez a szeretet végigjárta a harcmezőket, a kórházakat s az árván maradt családi tűzhelyeket, hogy gyógyítsa a sebeket, törölje a könnyeket. Eltűntette a társadalomból az osztálykülönbségeket s a haza fiait egy szent és nagy célban egyesítette. Ezért remélhetjük, hogy ebből a nagy vérkeresztségből származik a nemzeti összetartozásnak s a társadalmi érzésnek új rőneszansza.

Erkölsileg jó hatása a háborúnak az is, „hogy a zsarnokságtól elnyomott s a kulturától elzárt népeket is keltegeti s fölébreszti bennük az erkölcsiségnek s haladásnak első feltételét s kellékét: a szabadság öntudatát s a nemesebb szabadság vágyát.” Valamint jó hatása az is, hogy „a fajok ellenszenve s gyűlölködése enyhül s a világháború megcsendíti a világ szebb hármóniáját.” Legnagyobb és legáldásosabb hatása pedig az volna, ha többé háború nem volna. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha minden életviszonyunkban a tiszta erkölcs lesz uralkodóvá, mert a háborút végleg csak az erkölcs győzheti le.

Őszintén óhajtjuk, hogy Prohászkanak az erkölcs megújodására vonatkozó szép álmai valósuljanak meg s az a demokratikus istenországa, amelyet ő olyan szépen körvonalozott, mielőbb jöjjön el mi közénk. Hogy ezt mennyiben siettetí a világháború, azt igen nehéz megjósolni, de hogy a kath. hierarchia útjában áll, az történelmi bizonyosság.

A világháborúban a *vallásosság* is különböző alakokban jelenik meg. Ez nem is lehet másképen. A háború, mely lelkünk fenekéig mindent felkavar s még az öntudat alatti némaságokat is megszólaltatja, nem hagyhatja érintetlenül vallásos érzéseinket sem. A vallásosság különböző jelentkezései attól függnek, hogy ki miképpen fogta fel a vallást és Istent. Aki a gondviselés világát földi érdekekkel hozta kapcsolatba, aki Istent tisztán emberi ábrázattal gondolta: az csalódik s elveszíti hitét. De ha az Istent és a gond-

viselést nagy világtervek keresztülvitelére állítjuk s üdvösségünk transzcendentális céljainak a szolgálatában hisszük: akkor a lelket semmi földi szenvedés le nem verheti, hanem ő győzi meg a világot. A vallásnak ilyen különböző látószögből való szemlélése különböző vallásos érzéseket vált ki a lélekből a világháború hatása alatt.

Vannak sokan, és pedig a műveltség alsó fokán, akiket a kultúra fénye nem kényeztetett el s nem vont el a való világtól, akik a maguk természetes életfilozófiájukkal mindenben az Isten akaratát látják. Ez a tudat jóban, rosszban, bajban, szenvedésben megnyugtatja. Nem okoskodnak, nem kérdezősködnek, hanem megnyugosznak, mint elkerülhetetlen, magán a háborún is. Sőt mennél nagyobb a sötétség körülöttük, annál erősebb vággyal fordulnak a világosság örök forrásához és mennél nagyobb az elmulás, annál közelebb simulnak a változhatatlan Istenhez.

De lesznek és vannak a világháború hatása alatt tört szívek, kétségbeesett lelkek. Azokból kerülnek ki ezek, akik leginkább biztat a kulturában és haladásban. S most, amidőn látják, hogy azok az értékek, amelyekhez boldogságukat kötötték, hiában valók lettek, hogy miként vész és pusztul minden, ami szent volt előttük: megrendülnek léleekben, boldogtalanok és hitetlenek lesznek s azt kérdik: hogyan engedheti meg mindezt az Isten? Ezek általában helytelenül gondolkoznak Istenről és kulturáról.

Vannak végül olyanok, akik megértik, hogy a haladás és fejlődés ütközéssel jár, hogy a halál új élet kapuit nyitja meg, hogy e földön állandó békességet hiában keresünk, hogy a rossz is a jót szolgálja. Az ilyenek a világháborút is be tudják sorozni Isten örök, nagy céljaiba. Az ilyen lelkiületnek az a legjellemzőbb vonása, hogy a szellemet és anyagot, Istent és világot, erkölcsöt és jogot, fizikát és metafizikát nem zavar össze s az erkölcsöt és igazságot háborútól, a földrengéstől függővé nem teszi. Ez a legműveltebb és legmélyebb lelkek vallásossága, amely őket a köznapi élet sáros és piszkos tájairól magasabb eszményi irányzat felé emeli.

Körülbelül ez a száraz gerince annak a filozófiának, amelyet Prohászka a kezünk alatt levő 17 beszédben színesen és szónoki lendülettel juttatott kifejezésre. A beszédek közül kiemeljük különösen a következőket: „Hajnalodik-e már?” „A háború erkölcsi kihátásai.” „A vallásosság jelentkezései a világháborúban.” De a többi is igen élvezetes és tanulságos olvasmány. Ha itt-ott egy ellentmondással találkozunk is, azt szívesen megbocsátjuk, mert mindenütt egy nemesen dobogó emberbaráti szív lüktetését érezzük, akinek az az egyetlen célja, hogy e nagy világkatasztrófában is a szenvedő és csüggedő lelkeket megnyugtassa s Istenhez emelje. Ezekben a viharokkal és izzadsággal teljes napokban értékesebb ajándékot alig adhatott volna a jeles püspök a magyar nemzetnek, amelyet vallásfelekezeti különbség nélkül nagy sikerrel olvashat minden magyar.

Vári Albert.

A „**Debreceni Lelkészi Tár**,“ amelyből *S. Szabó József* szerkesztésében 11 vaskos kötet már megjelent s jelentés szerint a 12-ik kötet is teljesen készen van, csak a háborúval kapcsolatos nyomdai akadályok miatt nem jelenhetett eddig meg, az 1916-ik évtől kezdődőleg nagy átalakuláson megy át. A régi szerkesztő, kinek elévülhetetlen érdemei vannak e vállalat körül, lemondott s helyette *dr. Lencz Géza* mint főszerkesztő és *dr. Varga Zsigmond* társszerkesztő vették át a szerkesztői teendőket. Mindkettőnek ismert neve és tudományos képzettsége elég biztosíték arra, hogy a vállalat további pályáján is a közérdeket méltóképpen fogja szolgálni. A szerkesztőkkel együtt a vállalat külső alakja is nagy változáson ment át. Eddig évenként egyszerre egy kötetben jelent meg. 1916. januártól kezdve havonként 3—4 ives füzetekben fog megjelenni. Ezt a változtatást nagyon tudjuk helyeselni s határozottan praktikus lépésnek tartjuk, amit nálunk az „Unitárius Szószék“-kel már régebben megtettek. Azonban már a tartalmi beosztásáról nem mondhatjuk ugyanezt. A terv szerint, a mi már az első füzettel be is van mutatva a „Lelkészi Tár“ három részből fog állani: I. Teológiai Értesítő. II. „Beszédek és imák különféle alkalmakra.“ III. „Értekezések és kisebb dolgozatok a teológia köréből.“ Mindenesetre dicséretre méltó törekvése az új szerkesztőknek, akik egyben teol. tanárok is, hogy a tudományos teológia fejlődéséről is koronként értesítik a lelkeszi kart, de ezt mi más alakban és nem ilyen vegyületben szeretnők látni. A „Lelkészi Tár“-ban gyakorlati kérdések fejtegetését még szívesen fogadjuk, de nyelvészeti vagy más szigorúan tudományos jellegű kérdések fejtegetésére alkalmasnak nem tartjuk. Ezt a nehézséget a kiadó (Hegedüs és Sándor) cég is érzi, amidőn azt igéri, hogy a három teljesen elűtő résznek a lapszámozását különféleképpen fogja végezni, hogy bekötésnél az együvé tartozó dolgokat egyesíteni lehessen. Miért nem lehet az I. és III. részből egy önálló füzetet s a II-ikből szintén egyet már a kiadásnál alkotni?

Különben a vállalat tudományos részére adott programot örömmel üdvözljük. Ezt a szerkesztők így fejezik ki: Irányunk pozitív keresztényi, amely azonban *teljes liberálizmussal* enged szabad teret minden irányú tudományos vizsgálódásnak. Hit és tudomány összeegyeztetése szükséges s egyoldali pálcátörés akár mely irányban felületesség. Ez a helyes szellem nyilatkozik meg az első füzet tudományos részében.

A gyakorlati rész is tartalmas, részint eredeti, részint átdolgozott beszédeket és imákat foglal magában. Két püspök (*dr. Baltazár* és *dr. Tüdös*) mutatja az irányt papjainak.

V. A.

Ukránia. Ezen a címen *dr. Sztripszky Hiador* nemzeti múzeumi őr szerkesztésében új, félhavi folyóirat indult meg, mely az oroszoktól célzatosan kisorozoknak nevezett 30 milliónyi ukrán nemzet és a magyarság kulturális és gazdasági kapcsó-